

УДК 336.648

**«ШАРУА ҚУРЫЛЫС» ЖШС МЫСАЛЫНДА ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА
КӘСПОРЫНДАРДЫҢ НЕСИЕЛІК ҚАБІЛЕТІН БАҒАЛАУ**

Алтынбек Мадияр Сәдуақасұлы

madiyar.altynbek99@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық Университеті
«Қаржы» кафедрасының студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ғылыми жетекшісі – Ажмухамедова А.А.

Қазіргі заманғы экономистердің арасында «несиелік қабілеттілік» ұғымын анықтауда әлі консенсус жоқ. Олардың кейбіреулері қарыз алушының несиелік қабілеттілігін қарыздық

міндеттемелерін толық және уақтылы төлеу мүмкіндігі ретінде анықтайды. Басқалардың пікірінше, қарыз алушының несиелік қабілеттілігін тек қабілеттілік (яғни мүмкіндіктердің болуы) деп қана емес, сонымен бірге адамның өз қарыздарын уақтылы және толық өтеуге дайындығы (қалауы) деп түсіну керек.

Екінші тәсіл - батыстық банктік тәжірибеге тән, ол несиеге қабілеттілікті, яғни клиенттің несиеге қаншалықты «лайықты» екендігін бағалайды. Несиелік қабілеттілікті зерттеу несиелеу мүмкіндігі мен шарттары туралы шешім қабылдағанға дейін ықтимал қарыз алушыны бағалау үшін жүргізіледі. Несиелік рейтинг - бұл клиенттерді несиелеумен байланысты несиелік тәуекелді болдырмаудың немесе азайтудың бір әдісі. [1, 412 б.]

Банк тәжірибесінде несиелік қабілеттілікті бағалаудың бірыңғай стандартталған жүйесі жоқ. Әр түрлі елдердегі банктер қарыз алушылардың несиелік қабілетін талдау үшін әртүрлі жүйелерді пайдаланады. Әр түрлі тәсілдер несиелік қабілеттілік факторларын бағалаудың сандық және сапалық әдістеріне, жеке несиелеу мәдениетінің сипаттамаларына және несие қабілетін бағалаудың тарихи қалыптасқан тәжірибесіне әр түрлі сенімділікпен анықталады. [2, 312 б.]

Банктер кәсіпорынның төлем қабілеттілігі туралы сұраққа жауап алуы керек, яғни қарыз қаражатын уақытында қайтаруға дайын болу. Егер компания бұл несиені банктен алса, компания несиені қалай қайтарады? Қарыздарды төлеу құралдары - бұл ең алдымен кәсіпорынның шоттарындағы ақша. Қарыздарды төлеу үшін ықтимал құрал - бұл дебиторлық берешек, ол компанияға ақшаның қалыпты айналымында қайтарылуы керек. Қарыздарды төлеу құралы кәсіпорынның тауарлы-материалдық қорлары болуы мүмкін. Оларды жүзеге асырғаннан кейін компания ақша алады. [3, 212 б.]

Басқаша айтқанда, теориялық тұрғыдан алғанда, қарызды өтеу кәсіпорынның барлық айналым активтерімен қамтамасыз етіледі. Егер кәсіпорынның айналым қаражаты қарыз сомасынан асып кетсе, онда ол қарыздарды төлеуге дайын, яғни қарызды уақытында өтеу мүмкіндігі бар. Бірақ, егер компания барлық ағымдағы активтерді қарыздарды төлеуге бағыттайтын болса, онда оның өндірістік қызметі бір уақытта тоқтайды, өйткені өндіріс құралдарының ішінде ол тек негізгі құралдарға ие болады, бірақ материалдық айналым капиталын сатып алуға ақша жоқ - олар қарызды толығымен өтеуге көшті. Демек, айналым капиталы мөлшері қарыз сомасынан едәуір асып кететін кәсіпорынды қарастыруға болады.

Төлем қабілеттілік - бұл кәсіпорында барлық қысқа мерзімді міндеттемелер бойынша қарыздарды төлеуге және сонымен бірге өндіріс процесі мен өнімді сатуды үздіксіз жүзеге асыруға жеткілікті қаражаттың болуы [4, 208 б.].

Қарыз алушының - заңды тұлғаның несиелік қабілетін бағалау екі негізгі кезеңнен тұрады: қаржылық талдау (қаржылық көрсеткіштер жүйесі негізінде жүргізіледі) және сапалы (қаржылық емес) талдау.

Қарыз алушының несиелік қабілеттілігінің сапалық талдауы сандық түрде көрсетілмейтін ақпаратты пайдалануға негізделген. Бұл кезеңде банк әлеуетті қарыз алушының іскерлік беделін (адалдық, әдептілік, басшылық біліктілігі, тиісті саладағы тәжірибе, кадрлардың ауысуы, бұрын алынған несиелер бойынша уақтылы есеп айырысулар және т.б.) және қарыз алушының экономикалық ортасын (негізгі бизнес серіктестер, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі, нарықтық тұрақтылық) зерттейді (сату және т.б.). Осы мақсатта банктің өзі де, басқа банктер де, несиелік бюролар да жинақталған ақпаратты пайдалануға болады. [5, 19 б.]

Қаржылық талдау, әдетте, қарыз алушының несиелік қабілеттілігін бағалаудың соңғы кезеңі болып табылады және көбінесе өтімділік коэффициенттерін, меншікті капитал коэффициенттерін, клиенттің қаржылық тұрақтылығының көрсеткіштерін, сондай-ақ айналым мен кірістілік коэффициенттерін қосатын бірқатар көрсеткіштерді анықтаудан тұрады. Осы көрсеткіштерді есептеу нәтижелері бойынша банк әлеуетті қарыз алушылардың несиелік қабілеттілік класы туралы қорытынды жасайды, бұл өз кезегінде әр есептелген көрсеткіштің класына байланысты болады.

Осы мақалада «Шаруа Құрылыс» ЖШС мысалында біз кәсіпорындардың несиелік қабілетін талдаймыз.

«Шаруа Қурылыс» ЖШС компаниясы Қазақстан нарығында темірбетон және бетон қурылыс бөлшектер фермаларын жасау бойынша жетекші болып табылады. «Шаруа Қурылыс» ЖШС өнеркәсіп ғимараттарын көтеру, сауда орындарын жасау, жазғы кафе және басқалар үшін сапалы өнімінің кең спектрін ұсынады. «Шаруа Қурылыс» ЖШС өндіріс процесі отандық экологиялық таза шикізаттар негізінде жасалады, шығарылған өнімдері сапа сертификаттарынмен расталған.

«Шаруа Қурылыс» ЖШС басты мақсаты қаладағы сәулет қурылыстарын қамтамасыз ету үшін сапалы және техникалық қауыпсіздік талаптарына сәйкес келетін өнімдерін шығару.

Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың ақпараттық негізі қаржылық есеп беру болып табылады.

«Шаруа Қурылыс» ЖШС қаржылық нәтижелерін бағалау үшін «Кіріс және шығыс есебі» құжатын пайдаланамыз.

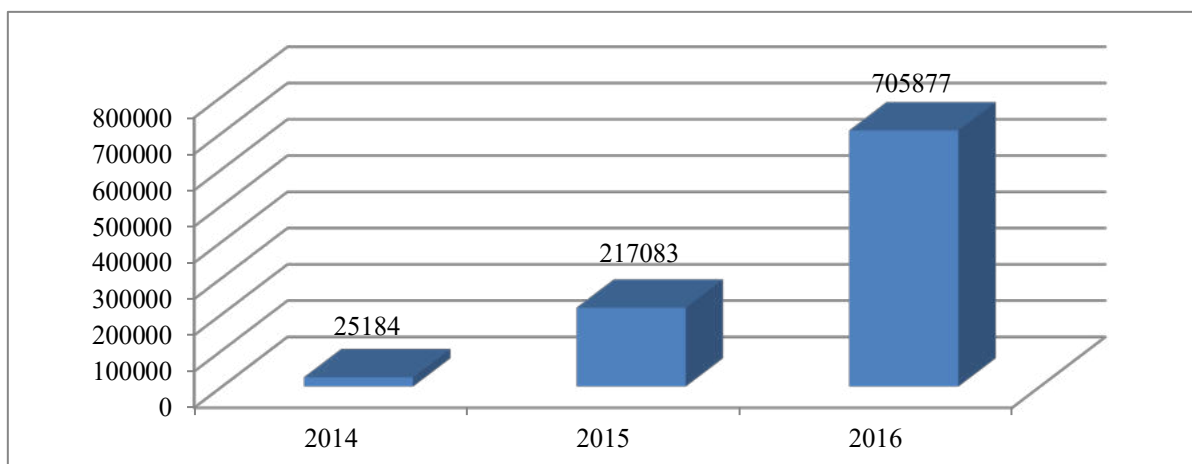
Берілген құжатқа сәйкес, компанияның табысы 2019 жылы 90805 теңгеге кеміп, 501883 теңгені құрады. Ал шығындарға келетін болсақ, компанияның әкімшілік шығындар 2019 жылы 9408 теңгеге кеміп, 223896 теңгені құрады. Алайда, компанияның басқа шығындары керісінше, 106954 теңгеге өскен.

Кесте 1. «Шаруа Қурылыс» ЖШС қаржылық нәтижелерінің құрылымы

№		2017	2018	2019
1	Табыс	646 874,00	592 688,00	501 883,00
2	Іске асырылған тауарлар мен қызмет көрсетулердің өзіндік құны	23 616,00	131 270,00	245 016,00
3	Жалпы кіріс	623 258,00	461 418,00	256 867,00
4	Іске асыру бойынша шығындар	-	-	-
5	Әкімшілік шығындар	256 553,00	233 304,00	223 896,00
6	Басқа шығындар	43 897,00	32 983,00	139 937,00
7	Басқа кірістер	7 207,00	14 100,00	850 304,00
8	Барлық операциялық кіріс (шығын)	330 015,00	209 231,00	743 338,00
9	Кіріс салығы бойынша шығындар	76 674,00	-18 621,00	65 906,00
10	Бір жылдың кірісі	418 520,00	251 382,00	677 432,00
Ескерту: кесте «Шаруа Қурылыс» ЖШС «Кіріс және шығыс есебі» құжат негізінде құрастырылған				

Жоғарыда көрсетілген кестеден компанияның кірісі 2019 жылы 426050 теңгеге артып, 677432 теңгені құрағанын көреміз. Ал 2018 жылы керісінше, 251382 теңгені құрап, 2017 жылмен салыстырғанда 167138 теңгеге кеміген.

«Шаруа Қурылыс» ЖШС дебиторлық берешектеріне келетін болсақ, қысқамерзімді дебиторлық берешек 2019 жылы 328088 теңгені құрап, өткен жылмен салыстырғанда, 246330 теңгеге кеміген. Ұзақмерзімді берешекте 2019 жылы кеміген, дәлірек айтсақ, 20713 теңгеге кеміп, 10104 теңгені құрады (сурет 1).

Сурет 1. «Шаруа Құрылыс» ЖШС ақша қаражаттары, теңге

Компанияның айналым қаражаттарын ұйымдастырудың негізгі қағидаларының бірі болып нормалау табылады. Бұл қағиданы жүзеге асыру меншікті айналым қаражаттарының қажетті көлемін экономикалық дәлдікпен анықтауға және соның арқасында өндірістік және төлем-есептік қызметтерді табысты орындау үшін қолайлы жағдайды туғызуға мүмкіндік береді. Айналым қаражаттарын нормалаудан бас тарту болып табылатын жағымсыз қате тәжірибе – төлем – есептік тәртіптің дағдарыстық жағдайының себептерінің бірі.

Осылайша, көріп отырғанымыздай, «Шаруа Құрылыс» ЖШС кірісі жылдан жылға өсуде. Бұл компанияның дұрыс стратегияда жұмыс істеп отырғанын көрсетеді.

Кәсіпорынның төлем қабілеттілігі оның қаржылық тұрақтылығының маңызды белгілерінің бірі және сондықтан онымен тығыз байланысты болады. Сол себепті нарық экономикасы жағдайында оған көп көңіл бөлінеді.

Кәсіпорынның төлем қабілеттілігі деп, оның дер кезінде өзінің барлық міндеттемелері бойынша төлемдер жүргізуге дайындығын түсіну керек деп есептейміз. Бірақ бұл үшін кәсіпорынның есеп айырысу, валюта және басқа да шоттарында ақшалары болуы керек.

Қарыздарды өтеу үшін құралдардың айналымы кезінде ақшаға айналуы керек дебиторлық борыштар потенциалды құрал болып табылады.

Қарызды өтеу үшін құралдар сонымен бірге кәсіпорында бар тауарлы-материалдық құндылықтардың қоры бола алады. Оны сатып кәсіпорын ақша қаражатын алады.

Сондықтан төлем қабілеттілігі бар деп, ағымдағы активтің сомасы ағымдағы міндеттемелерінен көп жоғары кәсіпорынды есептеуге болады. Кәсіпорынның тек қарыздары өтеуге ғана емес, сонымен бірге үздіксіз өндіріс үшін қаржылары болуы керек.

Ағымдағы төлем қабілеттілігі баланс жасау мерзімімен анықталады. Кәсіпорын жабдықтаушыларына, банктік қарыздар және басқа да есеп айырысулар бойынша қарыздары жоқ болса төлем қабілетті деп саналады.

Келешекке арналған төлем қабілеттілігі нақты бір мерзімдегі оның төлем құралдарының сомасын осы мерзімдегі жедел (бірінші кезектегі) міндеттемелерімен салыстыру жолымен анықталады [6, 42 б].

Төлем қабілеттілігі белгілі бір мерзімде қолдағы ақша сомасының жедел төлемдер сомасына қатынасын көрсететін төлем қабілеттілігі коэффициенті арқылы көрінеді. Егер төлем қабілеттілігі коэффициенті 1-ге тең немесе үлкен болса, онда бұл ол кәсіпорынның төлем қабілетті екенін білдіреді. Егер коэффициент 1-ден аз болса, онда талдау процесінде төлеу құралдарының жетіспеуі себептерін анықтау керек.

Кәсіпорынның перспективті төлем қабілеттілігін анықтау үшін кәсіпорын активіндегі ақша қаражатына айналдыра алатын жылдамдық және дайындықты сипаттайтын өтімділіктің статистикалық көрсеткіштері кеңінен пайдаланылады.

Үш көрсеткіш жиі падаланылады: абсолютті өтімділік коэффициенті ; аралық өтеу (жабу) коэффициенті; жалпы өтеу (жабу) коэффициенті [7, 55 б].

Абсолютті өтімділік коэффициенті (жеделдік коэффициенті) ақша қаражаттары мен тез өткізілетін бағалы қағаздардың мерзімді және қысқа мерзімдіміндеттемелерге қатынасы ретінде есептеледі.

Ол баланс жасаған мерзімінде немесе жақын мезгілде ағымдағықарыздардың қандай бөлігі өтелетінін көрсетеді.

Осы көрсеткіштің дұрыс шектеуі келесі түрде болады:

$$\text{Ка.ө.} > 0.2-0.25$$

Бұл – ағымдағы міндеттемелердің қандай бөлігі жедел өтелуі керек екендігін көрсететін төлем қабілеттілігінің қатан белгісі.

Аралық өтеу коэффициентін есептеу үшін (немесе оның басқа аталуы:қауіпті өтім коэффициенті) ақша қаражатының құрамына алдыңғы көрсеткіштің алымына дебиторлық борыш және басқа да активтер қосылады. Ол кәсіпорынның дебиторлармен өз уақытында есеп жүргізу жағдайында болжамданған төлемдік мүмкіндігін көрсетеді, яғни ағымдағы міндеттемелердің қандай бөлігі тек ақша қаражаты есебінен емес, сонымен қатар өткізілген өнімдер, орындалған жұмыстар немесе көрсетілген қызметтер үшін түсімдер есебінен өтелетінін сипаттайды.

Айналым қаражатының өтімді бөлігінің (яғни тауарлы-материалдық босалқыларды есептемегенде) ағымдағы міндеттемелерге қатынасын ашып көрсететін бір көрсеткіштің есебі айналым құралдарының жеке категорияларының өтімділігі бірдей еместігінен шығып отыр.

Аралық өтеу коэффициентінің қалыпты төменгі шегін бағалау былайша өрнектеледі:

$$\text{Кар.ө} \geq 1.$$

Қауіпті өтімділік коэффициенті кәсіпорынның күтілетін төлем қабілеттілігін дебиторлық борыштың бір айналымының орташа ұзақтығына тең кезеңге сипаттайды.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті (жалпы өтеу коэффициенті) барлық ағымдағы активтердің ждккл және қысқа мерзімді міндеттемелердің көлеміне қатынасын көрсетеді. Ол ағымдағы активтер мен міндеттемелердің қандай есесін өтейтінін белгілеуге мүмкіндік береді және дебиторлармен өз уақытында есеп айырысу және дайын өнімді тиімді өткізу жағдайларында ғана емес, сонымен бірге материалды айналым құралдарының басқа элементтері қажет болған кезде сату жағдайында бағаланатын кәсіпорынның төлемдік мүмкіндіктерін көрсетеді.

Жалпы өтеу коэффициенті өтімді құралдар жедел және қысқа мерзімді міндеттемелерінің сомасын өтейтінін белгілеуге мүмкіндік береді және сонымен баланс құрлымының тұрақтылық дәрежесін ғана емес, кәсіпорынның өзінің қысқа мерзімді қарыздары бойынша тез есептесе алу қабілеттілігін дәлелдейді.

Жалпы өтеу коэффициенті өндіріс сипатына байланысты күрт ауытқуы мүмкін. Оның деңгейіне тиелген тауарлар мен көрсетілген қызметтермен есеп айырысу нысандары, өндіріс циклінің ұзақтығы, тауарлы-материалдық құндылықтар қорларының құрылымы және басқалары әсер етеді. Берілген көрсеткіш үшін мына шектеу қалыпты мән болып табылады.

$$\text{Кағ.ө.} \geq 2.$$

Егер ағымды активтер мен қысқа мерзімді міндеттемелердің ара қатынасы 1:1 – төмен болса, онда кәсіпорын өз шоттарын төлей алмайды деуге болады. 1:1 арақатынасы ағымдағы активтер мен қысқа мерзімді міндеттемелердің теңдігін білдіреді. Активтер өтімділігінің әр түрлі дәрежесін ескере отырып, активтердің барлығы тез арада өтімді деуге болмайды, яғни бұл жағдайда да кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына қауіп төнеді. Егер де Кағ.ө мәні 1:1 арақатынасынан көп болса, онда кәсіпорынның өзіндік көздері есебінен құралатын бос ресурстарының едәуір көлемі бар екені туралы қорытынды жасауға болады.

Өтімділіктің әр түрлі көрсеткіштері тек өтімді қаржыларды есепке алудың әр түрлі дәрежесінде кәсіпорынның қаржы жағдайының тұрақтылығын жан-жақты сипаттап қана қоймай, сонымен бірге талдау хабарламаларының әр түрлі сыртқы пайдаланушыларының мүдделеріне жауап береді. Мысалы, шикізат пен материал жеткізушілері үшін абсолютті

өтімділік коэффициенті (Ка.ө) қажет. Осы кәсіпорынды несиелейтін банк өтімділіктің аралық коэффициенттеріне (Кар.ө) көп көңіл бөлінеді. Кәсіпорынның сатып алушылары немесе акциялар мен облигацияларды ұстаушылары кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын ағымдағы өтімділік коэффициенті (Кағ.ө) бойынша бағалайды [8, 97 б].

«Шаруа Құрылыс» ЖШС өтімділігін анықтау үшін ауытқуларын және олардың әр түрлі факторлардың әсер ету көлемін анықтау үшін төмендегі кестеге назар аудару керек.

Кесте 2. «Шаруа Құрылыс» ЖШС өтімділік көрсеткіштері

№		2017	2018	2019
1	Абсолюттік өтімділік коэффициенті	0,1	2,5	0,3
2	Аралық өтімділік коэффициенті	0,2	9	0,5
3	Жалпы өтімділік коэффициенті	0,2	9,3	0,5
Ескерту: «Шаруа Құрылыс» ЖШС қаржылық есебі негізінде құрастырылған				

Кесте 2018 жылы абсолюттік, аралық және жалпы коэффициенттің жоғары көрсеткіштерін көрсетеді.

Жалпы өтімділік коэффициенті 2019 жылдың басында да, жыл аяғында да талап етілген шектеуге жауап береді. Яғни, компанияның өтімділігі және төлеу қабілеттігі жақсы екенін көруге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Деньги. Кредит. Банки. Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. -12-е изд.М.: КНОРУС,2014г.-448с.
2. Банк ісі/Жалпы ред.Ф.С. Сейтқасымов. 3-басылым, толықтырылған және қайта өзгертілген.- Астана ҚазЭҚХСУ БПО, 2017.-528 б.
3. Четыркин Е.М. Методы финансовых и коммерческих расчетов. - М.: «Дело», 2002. - 320 с.
4. Коммерциялық банктердің инвестициялық операциялары. Оқу құралы.- Астана: КазЭҚХСУ БПО, 2014.-198 бет.
5. Типенко Н.Г., Соловьев Ю.П., Панич В.Б. Оценка лимитов риска при кредитовании корпоративных клиентов//Банковское дело, 2006, №10, С. 19.
6. Абдулина Н.К. Банковская система за десять лет независимости Казахстана. - Алматы, 2010;
7. Алексеева А.И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учеб. пособие / А.И. Алексеева, Ю.В. Васильев. – М.: Финансы и статистика. 2009. – 529 с.
8. «Шаруа Құрылыс» ЖШС бухгалтерлік балансы